

Dějiny starověku

vybraná témata

Mgr. Petr Polehla, Ph.D.

Katedra pomocných věd historických a archivnictví FF UHK

Hradec Králové 2017

Stručná anotace předmětu

Obsahem předmětu jsou dějiny starověkých kultur a civilizací zejména v širším středomořském prostoru. Pozornost je věnována starověkému Egyptu, Přednímu východu s důrazem na Mezopotámii, egejské oblasti a západnímu Středomoří s důrazem na Řecko a Římskou říši. Uvedené okruhy jsou probírány z hlediska politických dějin, společenských charakteristik a kultury. Cílem kurzu je seznámit posluchače s hlavními rysy starověkých civilizací a poukázat na zásadní roli zejména řecko-římské kultury při utváření kultury evropské.

Tematický plán předmětu

1. Úvod do dějin starověku; vymezení základních okruhů, chronologie, typologie, periodizace
2. Starověký Přední východ: Mezopotámie a její sousedé (Sumer, Akkad, Asýrie, Babylónie, Urartu, Sýrie, Fénicie, Palestina, Persie)
3. Starověký Egypt (periodizace, přírodní podmínky, počátky státu, přehled politických dějin, dějiny kultury)
4. Egejská oblast ve 3. a 2. tisíciletí př. n. l., (první významné starověké kultury: kykladská, minojská, mykénská)
5. –6. Archaické Řecko, klasické Řecko
7. Období helénismu (vzestup Makedonie, Alexandrova říše, nástupnické helénistické státy; kultura a společnost helénismu)
8. Západní středomoří a Apeninský poloostrov (Kartágo, Etruskové, předřímská Itálie, řecké osídlení na jihu Itálie)
9. –10. Starověký Řím (počátky, království a republika, císařský Řím: principát a dominát, charakteristika římské společnosti a politiky v jednotlivých obdobích)
11. –12. Římská kultura a její vazba na řecké dědictví, řecko-římská mytologie, počátky a šíření křesťanství, římská literatura (s důrazem na naukovou prózu a dějepisectví), význam latiny (etymologie, odborná terminologie), antické dědictví v evropské kultuře
13. Zhodnocení výuky, možnosti dotazů

Povinná literatura:

- Jan BURIAN – Pavel OLIVA, *Civilizace starověkého Středomoří*, Praha 2015.
Jan BURIAN, *Římské impérium*, Praha 1994.
Jan PEČÍRKA a kol., *Dějiny pravěku a starověku, I, II*, Praha 1982.
Ludvík SVOBODA a kol., *Encyklopedie antiky*, Praha 1973.

Doporučená literatura:

- Lesley ADKINS – Roy A. ADKINS, *Starověké Řecko. Encyklopedická příručka*, Praha, 2011.
Lesley ADKINS – Roy A. ADKINS, *Antický Řím. Encyklopedická příručka*, Praha, 2012.
Karen Armstrongová, *Jeruzalém*. Praha 1999.
Hans BARDTKE, *Příběhy ze starověké Palestiny*, Praha 1988.
Miroslav BÁRTA, *Život a smrt ve stínu pyramid*, Praha 2008.
Jarmila BEDNÁŘIKOVÁ, *Stěbování národů*. Praha 2003.
Miloš BIČ, *Při řekách babylónských*, Praha 1990.
Miloš BIČ, *V zemi sfing a pyramid*. Praha 1993.
Jean Bottéro: *Nejstarší náboženství: Mezopotámie*. Praha 2005.
Jan BOUZEK, *Periklovo Řecko*, Praha 1989.
Jan BURIAN a kol., *Úvod do dějepisectví antického starověku*, Ostrava 2007.
Jan BURIAN, *Zánik antiky*, Praha 1972.
Gian Biagio CONTE, *Dějiny římské literatury*, Praha 2003.
Werner DAHLHEIM, *U kolébky Evropy*, Praha 2006.
Werner ECK, *Augustus a jeho doba*. Praha 2004.
Andrea GIARDINA (ed.), *Římský člověk a jeho svět*, Praha 2014.
Michael GRANT, *Dějiny antického Říma*, Praha 1999.
Michael GRANT, *Klasické Řecko*, Praha 2003.
Ian HAZLETT, *Rané křesťanství*. Brno 2009.
Christopher HIBBERT, *Řím. Životopis města*. Praha 1998.
Radislav HOŠEK, *Náboženství antického Řecka*. Praha 2004.
Alfred JEPSEN, A, *Královská tažení ve starověkém orientu*. Praha 1987.
Jana KEPARTOVÁ, *Římané a Evropa*, Praha, 2005.
Josef KLÍMA, *Společnost a kultura starověké Mezopotámie*, Praha 1962.
Gwendolyn LEICKOVÁ, *Mezopotámie. Počátky měst*, Praha 2005.
Claus MANFRED, *Konstantin velký*. Praha 2005.
Nea NOVÁKOVÁ a kol., *Dějiny Mezopotámie*, Praha 1998.
Margaret OLIPHANTOVÁ, *Atlas starověkého světa*, Praha 1993.
Petr POKORNÝ, *Řecké dědictví v Orientu*. Praha 1993.
Jiří PROSECKÝ a kol., *Encyklopedie mytologie starověkého Předního východu*, Praha 2003.
Jörg RÜPKE, *Náboženství Římanů*. Praha 2007.
Giuseppe SEGALA, *Historické panoráma Nového zákona*. Svitavy 1998.
Ian SHAW (ed.), *Dějiny starověkého Egypta*, Praha 2003.
Imre TRENCSENYI-WALDAPFEL, *Mytologie*, Praha 1967.
Miroslav VERNER a kol., *Ilustrovaná encyklopedie starověkého Egypta*, Praha 1997.
Jean-Pierre VERNANT, *Počátky řeckého myšlení*, Praha 2012.
Jean-Pierre VERNANT, *Vesmír, bohové, lidé*, Praha 2001.
Jean-Pierre VERNANT (ed.), *Řecký člověk a jeho svět*, Praha 2005.
Bohumila ZÁSTĚROVÁ a kol., *Dějiny Byzance*. Praha 1992.

Vymezení pojmu starověk

Dvě období a oblasti

- starověké orientální státy
- antické státy

Dvě podmínky počátku starověku

- existence písma
- existence státu

Dvě oblasti počátku na přelomu

4. a 3. tisíciletí ante

- jižní Mezopotámie (Sumerové)
- Egypt

Konec starověku

- různé mezníky:

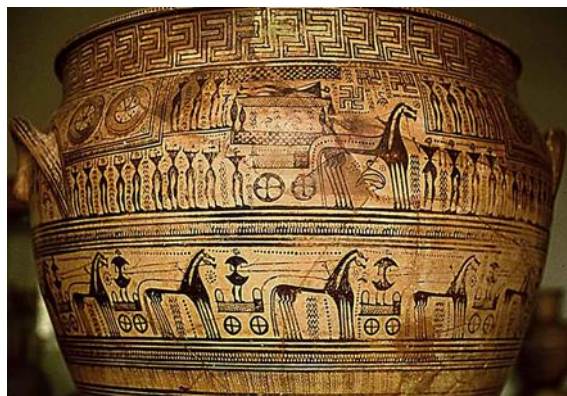
476 – pád Západořímské říše

313 – Edikt milánský

410 – dobytí Říma Alarichem

565 – konec vlády byzantského císaře Justiniána

pol. 7. stol. – arabské vpády

Chronologie starověku

relativní

Uvádí, co je starší a co mladší, která událost se odehrála po jiné události či před ní bez znalosti konkrétního data.

Datování např. podle tzv. eponymních úředníků (konzulové, archonti, effoři, králové...)

podle událostí: sčítání dobytka, nilských záplav, válek (Thúkýdídés), olympiád...

absolutní

Uvádí konkrétní data.

Různé pokusy o zavedení abs. chronologie:

M. T. Varro spočítal podle Trojské války založení Říma na r. 753 ante (dle dnešní chronologie).

Toto datování užívá Livius – *Ab Urbe condita*

Dionýsius Exiguus navrhl kolem r. 500 počítání od narození Krista

Metody pro stanovení absolutní chronologie

Chemické metody - radio-karbonová

Paleobotanické metody (nálezy pylových zrněk)

Synchronismy – spojování dvou časových údajů (neznámého se známým) pomocí např. importů, písemností ...

Astronomické metody

využívají záznamy o astronomických jevech:

zatmění Slunce, Měsíce, konjunkce planet...).

(v Egyptě např. pozorování pohybu hvězdy Sýria; tzv. Sýriova perioda)

Chronologie starověku – antické kalendáře

Solární

Egypt – dělení roku na 365 dní
- počátek roku dle nilských záplav (léto)

Lunární

Řím (později kombinace lunárního a solárního kalendáře);
měsíc se dělil na tři fáze:
Kalendae – 1. den, novoluní
Nonae – 1. měsíční čtvrt'
Idus – den úplňku

Chronologie – římský kalendář

Názvy měsíců latinsky

(původně jich bylo jen deset)

Ianuarius (podle boha Iana)

Februarius (podle svátku Februa)

Martius (podle boha Marta)

Aprilis (podle etruského Apru, označení
pro Afroditu)

Maius (Maia – dcera boha Atlanta)

Iunius (podle bohyně Iunony)

Iulius (podle G. J. Caesara)

Augustus (podle G. J. C. Augusta Octaviana)

September (od číslovky *septem* – 7; původně
šlo o sedmý měsíc)

October (od číslovky *octo* – 8)

November (od číslovky *novem* – 9)

December (od číslovky *decem* – 10)

Chronologie – juliánský kalendář

G. J. Caesar z funkce pontifex maximus nařídil r. 46 ante reformu kalendáře, který v té době již neodpovídal astronomickému kalendáři. Byl zaveden přestupný rok jednou za 4 roky.

Chronologie – dny v týdnu

Latinské názvy

dies Lunae (den Luny)

dies Martis (den Martův)

dies Mercurii (den Merkurův)

dies Iovis (den Jupiterův)

dies Veneris (den Venušin)

dies Saturni (den Saturnův)

dies Solis (den boha Slunce)

Pozn.: V křesť. éře byl šestý den nazýván sabbatum a sedmý den (stal se vlastně prvním) dies Dominica)

Srov. dnešní názvy dní

v italštině a francouzštině

lunedí; lundi

martedì; mardi

mercoledì; mercredi

giovedì; jeudi

venerdì; vendredi

sabato; samedi

domenica; dimanche

Chronologie – měření částí dne

V Římě se zpočátku měřil čas pouze ve dne, tedy čas od východu do západu slunce. Hodina byla definována jako dvanáctina dne – byla tedy nestejně dlouhá v létě a v zimě. Fixně bylo stanoveno pouze poledne (*hora sexta*). O zimním slunovratu vycházelo slunce v Římě v 7 hod. 33 min, o letním slunovratu ve 4 hod. 27 min. (dle našeho měření času). K přesnějšímu měření časových jednotek se užívalo slunečních nebo vodních hodin.

Písenné systémy starověku

Předchůdci písma - 7000 ante se objevují hliněné symboly pro zemědělskou produkci (ovce, nádoby s olejem...)

Klínové písmo

Hliněná tabulka z Uruku (cca 3000 ante)
obsahující hospodářské záznamy
v klínovém písmu

Hieroglyfy

Stéla z 26. egyptské dynastie; cca 725 ante

Klínové písmo

název podle tvaru písma – určen materiálem –
hliněnou destičkou a seříznutým rákosem

Písmo piktografické – 1. stádium klín. písma

jeden obrázek (logogram) = 1 slovo

postupné zjednodušování systému až k
fonogramu – zachycení zvukové podoby slova
– u Sumerů došla fonetizace do stádia znak =
slabika

k plné fonetizaci tzn. jeden znak jedna hláska
dospěly až Féniciáné

od Sumerů převzaly klínové písmo další národy a
říše: (Akkad, Elam, Asyrie, Babylon...)

Hieroglyfy

písmo používané v Egyptě, mělo též posvátný
charakter (hieros – svatý; grafeín – psát)

několik set znaků – zjednodušování přes
logogramy k fonogramům

- další jednodušší fáze písma – hieratické,
démotické

neměly takový dosah a vliv jako písmo
klínové, bylo také později rozluštno (r. 1822
F. Champollionem z tzv. Rosetské desky, viz
obrázek)

Sumerské logografy a klínopis

	I	II	III	IV
1				
2				
3				
4				
5				
6				
7				
8				
9				
10				

1./sag/: *hlava*

2./ka/: & /dug/: *mluvit*

3./al/: *voda*

4./nag/: *pít (= 2+3)*

5./du/, /ra/, /gin/: *jít*

6./an/: *nebe*, /dingir/:
bůh

7./ki/: *zem*

8./munus/: *žena*

9./kur/: *hora*

10. /geme/: *otrokyně*
(= 8+9)

Písenné systémy evropského starověku

(2. tisíciletí ante)

Kréta

Lineární písmo A – hospodářské záznamy

Lineární písmo B – mladší, z doby

Mykénské, ale jako celek

nerozluštěno, v tomto písmu první záznamy řečtiny

	a	e	i	o	u
-	𐀀	𐀁	𐀂	𐀃	𐀄
d	𐀅	𐀆	𐀇	𐀈	𐀉
j	𐀊	𐀋		𐀌	
k	𐀍	𐀎	𐀏	𐀐	𐀑
m	𐀒	𐀓	𐀔	𐀕	𐀖
n	𐀗	𐀘	𐀙	𐀚	𐀛
p	𐀜	𐀝	𐀞	𐀟	𐀠
q	𐀡	𐀢	𐀣	𐀤	
r	𐀥	𐀦 𐀧?	𐀨	𐀩 𐀪	𐀫
s	𐀬	𐀭	𐀮	𐀯	𐀰
t	𐀱	𐀲	𐀳	𐀴	𐀵
w	𐀶	𐀷	𐀸	𐀹	
z	𐀺	𐀻		𐀼	

Řecko

Převzaté fénické písmo bylo doplněno o samohlásky

ΙΛΙΑΣ

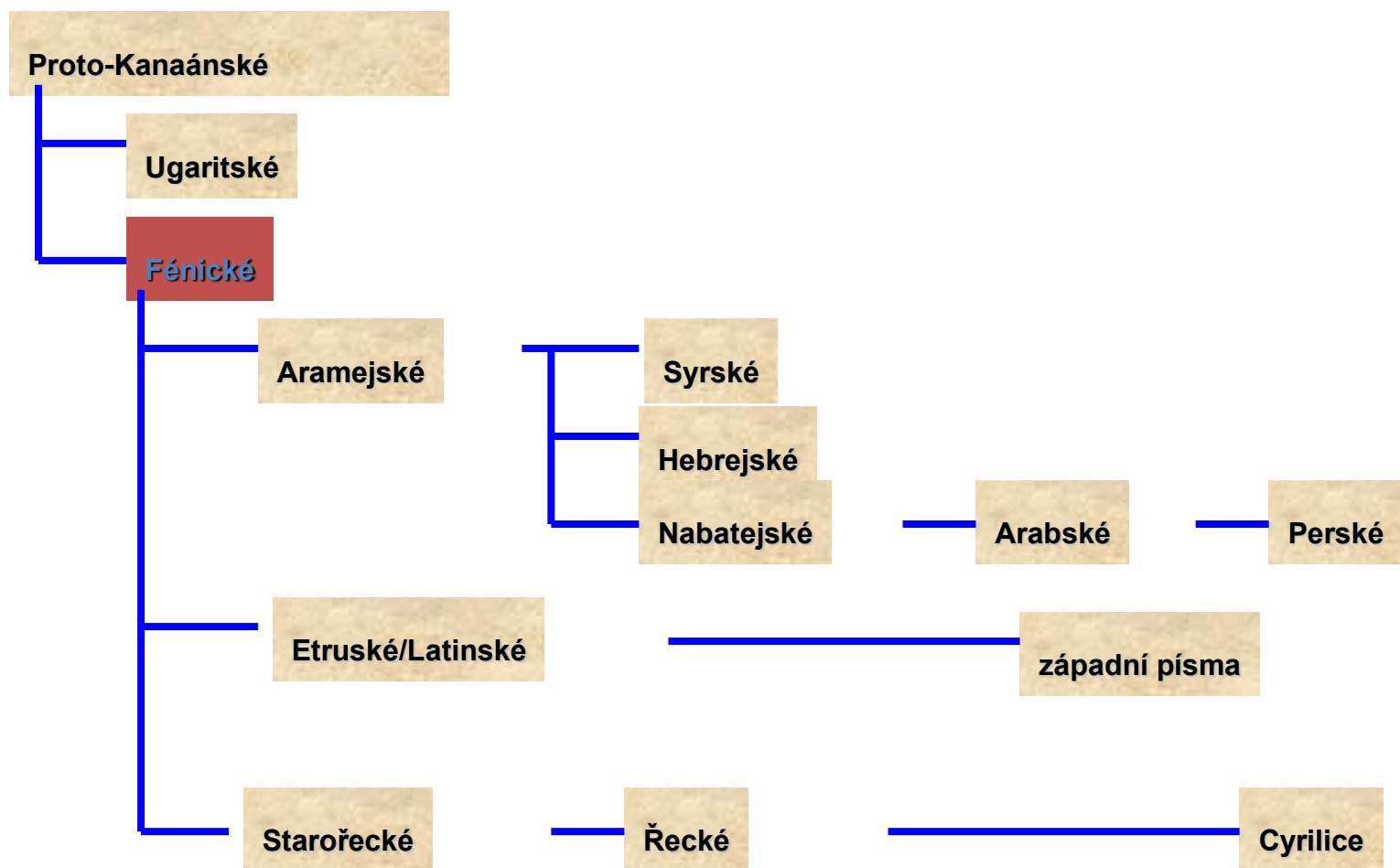
Μῆνιν ἄειδε, θεά, Πηληϊάδεω Ἀχιλῆος
οὐλομένην, ἣ μυρὶ Ἀχαιοῖς ἄλγε' ἔθηκε,
πολλὰς δ' ἰφθίμους ψυχὰς Ἀΐδι προΐαψεν
ἡρώων, αὐτοὺς δὲ ἐλώρια τεῦχε κύνεσσιν
οἰωνοῖσί τε πᾶσι· Διὸς δ' ἐτελείετο βουλή·
ἔξ οὗ δὴ τὰ πρῶτα διαστήτην ἐρίσαντε
Ἀτρεΐδης τε ἄναξ ἀνδρῶν καὶ δῖος Ἀχιλλεύς.

Ukázka z Homérovy Iliady

Úkol:

Pokuste se v ukázce z Homérova eposu nalézt několik vlastních jmen a přečtěte je.

Abecední písma starověku

Starověký Řím: územní vývoj říše

Proměny formy vlády:

království; republika; principát; dominát

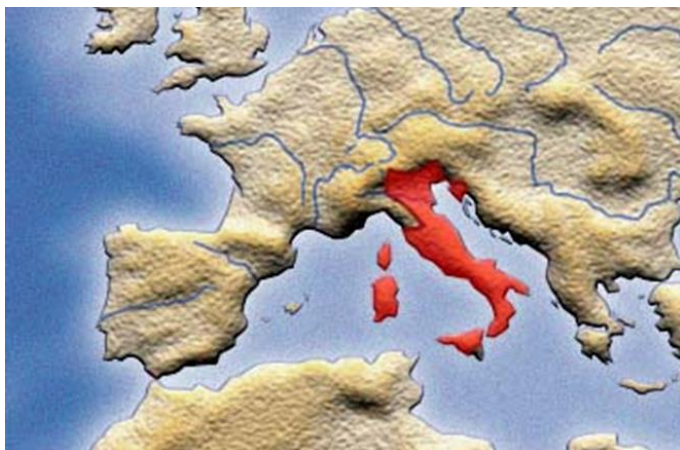
Řím byl nejprve městským státem, v němž vládli králové etruského původu. Na přelomu 5. a 6. století př. n. l. Římané krále svrhli (podle římské tradice r. 509 př. n. l., ve skutečnosti asi kolem roku 475 př. n. l.). Do čela nově vzniklé republiky (*res publica* – věc veřejná) byli každoročně voleni dva konzulové. Následnou pozvolnou římskou expanzi nezastavil ani vpád Galů, kteří vydrancovali Řím v roce 387 př. n. l. Po celé řadě zpočátku obranných válek se sousedními kmeny a s Řeky, které vedl Pyrrhos, dosáhli Římané na počátku 3. století př. n. l. kontroly nad celou Itálií.

V roce 264 př. n. l. vypukla mezi Římany a Kartáginci první punská válka trvající do r. 241 př. n. l. Římané ovládli Sicílii a v dalším desetiletí rozšířili svou moc na dřívější kartáginské ostrovy Sardinii a Korsiku, zatímco Kartáginci dobyli Hispánii. Poté, co kartáginský vojevůdce Hannibal dobyl římské spojenecké město Saguntum, propukla 2. punská válka. Hannibal porazil Římany v bitvě u Kann v roce 216 př. n. l. Hannibal se přesto nedokázal Říma zmocnit. Nakonec byl Hannibal definitivně poražen Scipionem Africanem v bitvě u Zamy v roce 202 př. n. l. Vítězstvím ve druhé punské válce se Římané stali vedoucí mocností západního Středomoří. Třetí punská válka v r. 149 př. n. l., skončila úplným zničením Kartága. Město bylo srovnáno se zemí a jeho území bylo jako provincie Afrika anektováno Římany.

Během 2. století si Římané též podmanili řecká území (včetně makedonských). Sociální napětí a nedostatek vojenských sil zapříčinily politické zmatky v Římě. Pokusy o reformy byly neúspěšné a politické uspořádání republiky se ukázalo jako nevyhovující k ovládání obrovské říše. Senát byl rozpolcený bojem soupeřících frakcí – optimátů a populárů. Vůdce optimátů, L. C. Sulla, uchvátil v letech 82 – 80. př. n. l. moc.

V roce 60 př. n. l. uzavřeli Crassus, Pompeius a Julius Caesar tzv. první triumvirát. Caesar r. 59 př. n. l. odešel do Galie, kterou připojil k římské říši. Triumvirát se rozpadl, Caesar vpadl do Itálie a začala občanská válka. V r. 48 př. n. l. se Caesar stal jediným pánem Říma. V roce 44 př. n. l. zavražděn a římský stát opět upadl do vnitropolitických zmatků.

rok 218 ante

rok 100 ante

rok 44 ante

G. I. C. Octavianus Augustus

Marcus Antonius, Octavianus a Marcus Lepidus vytvořili druhý triumvirát, namířený proti Caesarovým vrahům. V roce 42 př. n. l. je triumvirové porazili v bitvě u Filipp, ale nedlouho nato obrátili zbraně proti sobě. Po vítězství nad Marcem Antoniem a Kleopatrou v bitvě u Actia v roce 31 př. n. l. získal veškerou moc v římském státě Octavianus, Caesarův adoptivní syn. Snažil se vzbudit dojem znovuoobnovení republiky. Ve skutečnosti ale nastolil nový systém vlády nazývaný principát. Stal se prvním římským císařem a přijal čestný titul Augustus (Vznešený). Za jeho vlády byla k Římu připojena další území v Hispánii, v Malé Asii a hranice říše byly posunuty až k řekám Dunaji a Rýnu. Také Egypt se stal součástí římské říše.

Za Tiberia, Caliguly, Claudia a Nerona byl principát dále upevněn. Za Tiberia byl v provincii Judeji ukřižován Ježíš Kristus. Říše získala další území v Británii, v severní Africe a na východě. Po Neronově zavraždění v roce 68 se stal novým císařem Vespasian.

Podobně jako on i jeho synové Titus a Domitianus si počínali celkem úspěšně. Flaviovce vystřídali na trůně tzv. adoptivní císaři, za jejichž vlády se římská říše ocitla na vrcholu své moci. Za Traiana dosáhla dobytím Dácie, Mezopotámie, Asýrie a Arménie svého největšího územního rozsahu. Nicméně Hadrian se většiny těchto zemí vzdal. Největší hospodářský rozkvět zažili Římané za Antonina Pia. Doba vlády Marca Aurelia se už vyznačovala masivní invazí Germánů a Sarmatů. Se značným úsilím se podařilo je zdolat během markomanských válek.

Po zavraždění Caracally r. 217 se římský stát začal pozvolna propadat do anarchie. Během povstání vojska r. 235 byl zavražděn Alexander Severus, poslední císař z dynastie Severovců. Následovalo kritické období – vláda vojenských císařů.

Některá území říše byla dočasně ztracena (Galie, Británie a východní provincie). Pohraniční území v Germánii a v Dácii musela být opuštěna natrvalo. Teprve za Diocletiana se s pomocí rozsáhlých reforem podařilo v říši nastolit klid.

rok 14

rok 116

rok 275

rok 305

Impérium bylo spravováno celkem čtyřmi císaři (tetrarchie). Za Diocletiana se uskutečnilo poslední velké pronásledování křesťanů. R. 305 se říše propadla do občanských válek. R. 324 převzal vládu nad celým římským impériem Konstantin Veliký. Už r. 313 vydal v Miláně edikt, jímž povoloval křesťanství.

Od poloviny 4. století narůstaly vpády Germánů na území říše. V roce 375 byli Gótové vytlačeni Huny ze svých sídlišť severně od Dunaje a následně se uchýlili na římské území. Gótové se však zanedlouho vzbouřili a porazili Římany v bitvě u Adrianopole. Tyto události jsou spjaty s počátkem období stěhování národů, které trvalo téměř 200 let a jemuž padla za oběť západní polovina římské říše. Germáni pronikající do říše byli usazováni na římské půdě jako *foederati*. Jejich pokračující útoky však vedly k pozvolnému utváření germánských států na území impéria a ke ztrátě celých provincií. Třebaže Římané dokázali ubránit svou východní hranici proti výbojně sásánovské říši, také v této oblasti byla někdejší římská mocenská převaha nenávratně ztracena.

Po smrti Theodosia I. r. 395 byla říše rozdělena mezi jeho syny Arcadia a Honoria. Ačkoli se jednalo pouze o formální dělení vlády, toto rozdělení se ukázalo trvalým. Západní říše, vystavená silnějšímu tlaku Germánů, nebyla schopna uhájit své hranice. V r. 410 vydrancovali Vizigóti vedení Alarichem samotný Řím. V roce 476 po abdikaci posledního císaře Romula Augustula Západořímská říše zanikla.

rok 450

Římské provincie kolem r. 117 p. Kr.

Úkol:

1. Srovnejte antické názvy s dnešním pojmenováním států či geografických oblastí.
2. Určete, které dva významné evropské toky tvořily severní hranici Římské říše.
3. Určete, která dnešní města vznikla na základě římských táborů/měst: Vindobona, Aquincum, Augusta Treverorum a Colonia Agrippina.

Augusta Treverorum

Model stavu v letech 360/370 AD

Základní rysy náboženství antických Římanů

polyteismus

antropomorfismus

synkretismus

státní kult

Na *Římském fóru* (obr.
vpravo – současný
stav) stávalo 12 soch
řecko-římských bohů:

Jupiter, Juno, Neptun,
Minerva, Mars,
Venuše, Apollón,
Diana, Vulkán, Vesta,
Merkur, Ceres

Úkol: Vyhledejte řecké
ekvivalenty latinských
jmen antických bohů
(např. Jupiter – Zeus)

Náboženství antických Římanů

Tento obětní oltář dokládá jednu ze základních charakteristik
římského náboženství – polyteismus – víru v řadu božstev.
Většina bohů byla Římany přejata z řeckého pantheonu.
Přejmenování řeckých bohů a ztotožnění s božstvy domácími
se nazývá *interpretatio Romana*.

Jupiter – římská
kamej (vlevo)

Jupiter jako
Hromovládce
– *Iupiter tonans*

Iuno Regina na
antické
minci;

jedna z
hlavních
ochrányň
Říma

Venuše, matka
Aeneova, byla
považována za
jednu z
hlavních
ochrányň
Římanů.

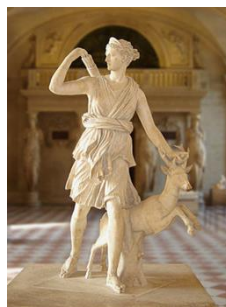
Venuše, původně
římská ochrányň
vegetace a zahrad
splýnula se řeckou
bohyní Afrodité,
bohyní krásy a
lásky.

Náboženství antických Římanů

Apollón – bůh slunečního světla a krásy, umění, hudby a poezie

Diana – sestra Apollónova, bohyně lovu, lesů a měsíčního světla

Vulkán – ztotožněn s řec. Héfaistem – bohem ohně a kovářství. Římané nazývali Vulkána též Mulciberem, který mírnil a krotil oheň. Ochránce před požáry. Jeho ženou byla Venuše, která svého manžela uprosila, aby zhotovil nádhernou zbroj pro jejího syna Aenea.

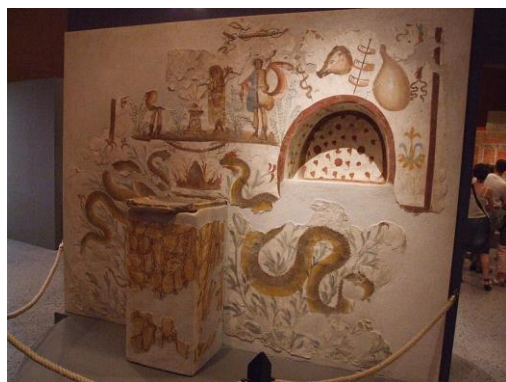

Roma - ochránkyně Věčného města (vlevo)

Římští rodinní bohové, ochránci domácností, se nazývali **lárové** a **penáti**.

Ceres
starobylá římská bohyně vegetace a obilí

Lararium (oltář zasvěcený lárům) z Pompejí

Římané též hojně přebírali božstva orientálních národů. Oblíben byl např. kult perského boha Mítry.

Antické dějepisectví

Řecké dějepisectví

Za počátky dějepisectví v antickém Řecku se považují jednoduchá analistická díla (letopisy) a spisy oslavující vládce, tzv. apoteózy. Později se objevují pokusy o univerzální vyličení dějin od počátků světa. Za prvního politického historika je označován **Hérodotos**, který ve svém díle *Dějiny*¹ popisuje dějiny řecko-perského světa, růst perské moci a vlastní dějiny řecko-perských válek. Hérodotos z Halikarnássu (asi 484 – 430 ante) byl prvním významným antickým historikem, proto je nazýván *otcem dějepisu*.

Dalším významným řeckým historikem byl Thúkydídés (asi 460 – 399 ante), který sepsal *Dějiny peloponéské války*.² Byl první z historiků, který si vybral jako svůj námět současné události. Na rozdíl od předešlých autorů se snažil najít příčiny stávajících konfliktů.

Na Thúkydida navázali např. Theopompos a Xenofón. V roce 401 ante se **Xenofón** zúčastnil výpravy řeckých žoldnéřů ve službách Kýra Mladšího. O této výpravě napsal své nejznámější dílo *Anabáze*. Svůj obdiv k panovníkovi vyjádřil v díle *O Kýrově vychování*. Jeho filosofické spisy *Obrana Sókratova* a *Vzpomínky na Sókratova* jsou cennými prameny vědomostí o Sókratovi. S malým úspěchem navázal dílem *Hellénika* (Řecké dějiny) na historika Thúkydida.

Římské dějepisectví

Starověké římské dějepisectví navázalo na řecké. Nejstarší římská historiografická díla jsou psána řecky a řeckými autory. Z Řeků zmiňme např. Polybia, popisující dějiny punských válek, či Poseidónia.

Autorem monumentálních dějin Říma je Titus Livius (59 ante – 17). *Ab urbe condita libri*.³ Nedokončené a ne v úplnosti dochované dílo zachycuje římské dějiny od legendárních počátků města Říma až do Liviovi současnosti – končí rokem 9 ante.

Jedním z největších antických dějepisců byl **Publius Cornelius Tacitus** (kolem 55 n. l. – 120), právník a senátor. Byl vynikajícím řečníkem, což se projevuje na kvalitě

¹ Český překlad: Hérodotos, *Dějiny*, Praha: Academia, 2004.

² Český překlad: Thúkydídés, *Dějiny války peloponéské*. Přel. V. Bahník, Praha 1977.

³ Český překlad: Livius: *Dějiny* I./II. Přel. P. Kucharský a Č. Vránek. Praha: Svoboda 1972. (Knihy 1-10).

Úkoly:

Zjistěte, dle odborné literatury, hlavní rozdíly mezi dílem Liviovým a Tacitovým.

jeho díla. Spis *De origine, situ, moribus ac populis Germanorum* (O původu, poloze, mravech a národech Germánů) popisující společnost barbarských Germánů. Pramenem Tacitovi byly hlavně údaje Plinia Staršího, který sloužil ve vojsku na severních hranicích. Vylíčení života barbarů posloužilo Tacitovi k nepřímé kritice římské společnosti.

Ve spise *Historiae* (Dějiny) podal Tacitus přehled římských dějin mezi roky 69 a zřejmě 96, ale dílo se nedochovalo v úplnosti.

Annales (Letopisy), jsou Tacitovým dílem, které líčí římské dějiny od smrti Augustovy (14) do smrti Neronovy (68). Nedochovaly se v úplnosti - ztracen je popis vlády Caligulovy, počátku vlády Claudia a konce vlády Neronovy.

Gaius Sallustius Crispus (86 ante – 35 př. n. l.) byl římský politik a historik, který sepsal *De coniuratione Catilinae* (Catilinovo spiknutí), *Bellum Iugurthinum* (Válka s Jugurthou) a spis *Historiae* (Dějiny).

Z díla římského polyhistora **Gaia Suetonia Tranquilla** (okolo 75 – 140) zmiňme historický spis *De vita Caesarum* (Životopisy císařů) a literárně-historické dílo *De viris illustribus*, (O význačných literátech).

Křesťanské dějepisectví starověku

Za otce církevního dějepisectví bývá označován **Eusebios z Kaisareie** (Eusebius z Caesareje), nazývaný též Eusebius Pamphili, autor monumentálního díla *Ekkelesiastiké historia* (*Historia ecclesiastica*, Církevní dějiny). Pro jeho význam a zásluhy se mu dostalo označení „křesťanský Hérodotos“. Nebyl však pochopitelně úplně prvním křesťanským historikem. K jeho velkým dílům patří ještě sis nazvaný prostě *Kronika*.

Jako model pro uspořádání bohatého historického materiálu sloužila křesťanským historikům v jejich dílech (zejména kronikách) převážně dvě schémata: šestidenní schéma stvoření světa a dělení na čtyři světové říše. Analogicky k šesti dnům stvoření, jak byly popsány v Genezi, bývají dějiny rozčleněny na šest období, přičemž každé má tisíc let. Den sedmý, den odpočinku, symbolizuje poslední milénium, v němž nastane vláda Mesiáše, jak bylo odvozováno z Janovy Apokalypsy. Toto dělení použili například Justin a Irenej a ještě podtrhli jeho chiliastický ráz. Hippolytus a Lactancius přetvořili toto eschatologické schéma do schématu chronologického a takto jej přejímají jak Jeroným, tak Augustin a pochopitelně autoři kronik.

Ze židovství přejala církev druhé dělení dějin vycházející zejména ze starozákonní knihy Daniel (2, 1–49): zde se objevuje sen krále Nabukadnesara o soše ze čtyř materiálů, z čehož je vyvozeno schéma čtyř království. Tato království byla později ztotožněna s dělením dějin pocházejícím z nekřesťanského prostředí (od Pompeia Troja): dějiny byly rozčleněny na čtyři světové říše – asyrsko-babylonskou, perskou, helenistickou (za vlády Alexandra Velikého) a římskou; prostřednictvím sv. Jeronýma se pak toto dělení dostalo do křesťanského pojetí dějin. Christianizované Imperium Romanum mělo být poslední etapou dějin, po níž bude následovat konec světa.

Pokusy zapracovat do profánních dějin lidstva také působení Ježíše Krista a vznik a počátky církve se objevují v první polovině třetího století. Na mysli zde máme zejména spis **Sexta Julia Africana** († asi 240) *Chronographiai*, dochovaný však jen zlomkovitě. V pěti částech pojednal autor první křesťanské světové kroniky o dějinách lidstva od stvoření světa až do roku 221/2, tedy do své současnosti. Pokusil se synchronizovat události starověku s událostmi biblickými a s dějinami křesťanství, a sice pomocí schématu šesti věků.

Tyrannius Rufinus (asi 345–410) získal spolu s Jeronýmem dobré gramatické a rétorické vzdělání v Římě. Přeložil sbírku životopisů egyptských mnichů *Historia monachorum in Aegypto*, jíž přispěl k rozšíření fenoménu mnišství na Západě. Též přeložil Eusebiovy *Dějiny*, které ještě rozšířil o dva díly a dovedl do konce vlády císaře Theodosia Velikého (r. 395).

Velmi důležité pro západní historiografii bylo Jeronýmovo přepracování Eusebiovy *Kroniky*. **Jeroným** (Hieronymus ze Stridonu) na ni narazil během svého pobytu v Konstantinopoli v roce 380/381, přeložil její první část do pádu Tróje, do dalších částí připojil svoje poznatky z římských dějin a celé dílo dovedl do roku 378. Až v této podobě se *Kronika* stala vzorem pozdějších světových kronik **Sulpicia Severa** (dovedena do roku 400), **Prospera z Akvitánie** (do roku 455) a **Isidora ze Sevilly** (do roku 615), ale i dalších historiografických děl středověku.

Překlad Eusebiovy *Kroniky* do latiny a její rozšíření o římské (západní) události byl literární prvotinou (z roku 380) **Hieronyma ze Stridonu** čili **sv. Jeronýma**.

Další významnou kroniku *Historiae adversus paganos* (též *Historiarum adversum paganos libri VII* či *Historiarum libri septem*) sepsal žák sv. Augustina **Paulus Orosius** (kolem 380 – asi 420). V duchu Augustinova pojetí vznikla jako apologie křesťanství vůči pohanství. Orosius chtěl dokázat, že křesťanství

Orosius, kodex z Saint-Epure

nemá na tehdejších útrapách spojených se zánikem Západořímské říše a stěhováním národů žádnou vinu, neboť k podobným pohromám docházelo i dříve.

Podle Orosia vládly světu dvě nejmocnější říše – Babylonská a Římská. Řím přejal dědictví Babylonu prostřednictvím říše Makedonské a Kartága. První kniha popisuje dějiny lidstva od potopy světa po založení Říma, druhá přináší historii Říma po zničení města Galy, dále dějiny Persie po krále Kýra a dějiny Řecka po bitvu u Kúnax. Kniha třetí obsahuje dějiny Makedonské říše zejména za Alexandra Velikého a vládu Seleukovců a též – paralelně – dějiny Říma do bojů s Pyrrhou. Čtvrtá kniha líčí dějiny Říma po dobytí Kartága. Další knihy pak obsahují následné dějiny Římské říše až po autorovu současnost. Dovedeny jsou do roku 418. Dějiny okolních národů jsou již upozaděny či vylíčeny velmi zběžně. Řím má podle autora božské poslání, zejména vysoce hodnotí Pax Romana, který dle něj panuje až do posledních dní. Vidí v římské mocenské politice, kterou nejednou nahlíží kriticky, historickou nutnost. Orosius jako první z historiků přináší informace o christianizaci Vandalů, kteří přijali křesťanství v jeho ariánské podobě.

Z podnětu jednoho z velkých duchů rozhraní antiky a středověku, **Flavia Magna Aurelia Cassiodora Senatora** (asi 485–580), vznikla *Historia (ecclesiastica) tripartita*. Šlo o dílo Theodora Lectora bylo přeloženo z řečtiny do latiny Cassiodorovými žáky a jejich učitel k ní napsal předmluvu.

Klasická archeologie

Klasická archeologie je odvětví archeologie, studující hmotnou kulturu antického starověku. Těžiště jejího bádání spočívá v poznávání všech aspektů života antických Řeků, Římanů a dalších národů, které se dostaly to kontaktu s těmito dvěma kulturami nebo které jimi byly v různé míře ovlivněny.

Zakladatelem oboru je německý historik umění a archeolog **Johann Joachim Winckelmann** (1717 – 1768). Jeho nejvýznamnějším dílem je kniha *Geschichte der Kunst des Alterthums* (Historie starověkého umění), vydaná v roce 1764. Německý estetik J. J. Winckelmann byl jedním ze zakladatelů dějin umění a moderní vědecké archeologie, především klasické archeologie. Winckelmann působil jako bibliotekář a kustod sbírek kardinála Albaniho v Itálii. Jako první rozlišil starověké řecké a římské umění a měl velký vliv na vznik klasicistického hnutí ke konci 18. století. Ve svém díle poprvé použil velkou systematickou kategorizaci uměleckých děl podle stylu, která je dnes základem moderní historie umění. Mnozí novodobí autoři jej také považují za otce dějin umění.

Jeho osudy jsou spjaty s výzkumem v Pompejích a Herculaneu, římských městech v Kampánii, zničených roku 79 výbuchem Vesuvu. Vykopávky se začaly provádět od roku 1718. Exaktní přístup k unikátním nálezům prosadil až Johann Joachim Winckelmann, který v roce 1762 vydal první *Dopis o herkulánských objevech* a o dva roky později druhý *Dopis*. V té době vychází i Winckelmannovo hlavní dílo Dějiny umění starověku, které představuje nejvýznamnější syntézu a pojednání o vývoji antické kultury. Základy nové vědy - archeologie, položil Winckelmann v práci *Monumenti antichi inediti* roku 1767.

Další velkou postavou klasické archeologie je Heinrich Schliemann, celým jménem Johann Ludwig Heinrich Julius Schliemann (1822 – 1890), původně německý podnikatel a obchodník. Pátral na severozápadě Malé Asie a podle popisů krajiny v Homérově eposu Ilias (Iliada) a našel legendární město Tróju a později i Mykény. Podle Homérova vyprávění určil polohu, kde kdysi mělo město Trója stát, a na kopci Hisarlik zahájil v říjnu 1871 výkopy. Tróju skutečně objevil a po hledání v Mykénách se k ní ještě vrátil.

Při vykopávkách v Mykénách se řídil díly dramatiků Aischyla a Eurípida. Nalezl například několik hrobů, v nichž byli mrtví obloženi zlatem. Původně považoval nálezy mykénské kultury za nálezy kultury milétské.

Klasická archeologie v ČR

V České republice se klasické archeologii věnuje několik pracovišť. Nejvýznamnějším z nich je Ústav pro klasickou archeologii Filosofické fakulty Univerzity Karlovy v Praze. Jeho součástí jsou i expozice sádrových odlitků antických soch v Hostinném. Významným pracovištěm je i oddělení klasické archeologie v Národním muzeu v Praze, které spravuje největší sbírku antických předmětů v České republice. Další sbírky se nalézají například v Západočeském muzeu v Plzni, kde lze nalézt řadu předmětů z Černomoří. Území ČR sice nebylo přímou součástí římské říše (možná jen na několik let), ale dochované památky z Mušovska a jiných míst na Moravě svědčí o pobytu a akcích římského vojska proti germánským kmenům, a to hlavně v období tzv. markomanských válek (166 - 180) za vlády císaře Marka Aurelia (121 - 180, císař od roku 161).

Mezi českými odborníky na starověk vynikl např. prof. **Bedřich Hrozný** (6. května 1879 Lysá nad Labem – 12. prosince 1952 Praha), český jazykovědec a orientalista, který rozluštil chetitský jazyk a položil základy samostatného oboru chetitologie.

Studoval na Akademickém gymnáziu v Praze, středoškolská studia dokončil na gymnáziu v Kolíně (1897), kde ho učil nadšený orientalista Justin Václav Prášek. Kromě povinné latiny a klasické řečtiny se naučil základům hebrejštiny a arabštiny. Ve svých studiích pokračoval na teologické fakultě vídeňské univerzity, ale záhy přestoupil na fakultu filosofickou, na níž se věnoval zejména orientálním jazykům, především asyrštině, aramejštině, etiopštině, sanskrtu a sumerštině. Za dobu svého studia zvládl celkem deset orientálních jazyků. V roce 1901 získal doktorát a stipendium na Berlínské univerzitě. Pozornost věnoval rovněž studiu klínového písma, jímž byly zaznamenány písemné projevy starověkých Chetitů.

V roce 1904 odjel s prof. Ernstem Selinem do Turecka, Sýrie, Palestiny a Egypta, kde se podílel na překladech klínopisných textů. Po návratu do Vídně pracoval v Univerzitní knihovně. Během 1. světové války předložil rozluštění velkého množství chetitských klínopisných tabulek z nedávného nálezů archivu chetitských králů. Předložil též stručnou gramatiku tohoto dosud neznámého jazyka. Kromě toho také zjistil, že chetitština patří ke skupině tzv. indoevropských jazyků, a je tedy příbuzná s řečtinou, latinou, indickými jazyky apod. Výsledky svého bádání publikoval roku 1917 ve své stěžejní práci Jazyk Chetitů. Po vzniku Československa

byl jmenován profesorem klínopisu a dějin starého Orientu na pražské univerzitě. Roku 1924 získal peníze na první českou expedici do Šech Sadu, kde v dubnu téhož roku začaly výkopávky. Později kopal na pahorku Tell Erfád (severní Sýrie), kde vykopal pozůstatky řeckých staveb, velké množství keramiky, terakotových sošek. V roce 1925 se mu na další expedici (Kaisarií na kopci Kültepe) podařilo při výkopávkách v Malé Asii objevit přes 1000 hliněných tabulek, popsaných klínovým písmem a obsahujících smlouvy a dopisy asyrských kupců z druhého tisíciletí před naším letopočtem.

V listopadu 1925 se musel vrátit zpět do Československa. V roce 1929 založil Orientální archiv. Přednášel na řadě univerzit a jeho přednášky byly velice úspěšné. Roku 1939 měl možnost emigrovat, ale to odmítl; v téže době byl zvolen rektorem Karlovy univerzity. Roku 1940 mu bylo nabídnuto místo na ministerstvu školství, které také odmítl. V roce 1944 byl stížen záchvatem mrtvice. K vědecké práci se už nevrátil ani po osvobození Československa. V roce 1947 obdržel Státní cenu a 12. listopadu 1952 byl jmenován členem nově založené Československé akademie věd. Zemřel 12. prosince 1952 v Praze. Pochován byl v Lysé nad Labem.

Antické dědictví ve výtvarném umění a architektuře

Úkoly:

1. Srovnajte stavby na obrázcích se stavbami antickými. Pojmenujte některé architektonické prvky, které byly u modernějších staveb přejaty ze staveb antických.

2. Ve kterých zemích a proč se zrodily směry inspirující se antikou?

3. Uveďte další stavby či umělecká díla (např. z okolí vašeho bydliště), která vznikla pod vlivem antiky.

4. Vyhledejte příběhy, které jsou zachyceny na níže uvedených dílech výtvarného umění. Jako zdroj použijte zejména Ovidiovy „Proměny“.

5. Vyhledejte ještě další díla uvedených malířů a zjistěte, zda byla antika jejich zásadním zdrojem námětů a inspirace

Vyobrazená díla (zleva doprava, od vrchu dolů):

P. P. Rubens: Hlava Medúzy

C. Saraceni: Ikarův pád

G. Cesari: Perseus a Andromeda

W. Blake: Paridův soud

W. Crane: Diana a Endymion

Doporučená literatura:

Gombrich, E.: Příběh umění, 2006.

Pijoan, J.: Dějiny umění, 1998 – 2002.

Varcl, L.: Antika a česká kultura, 1978.

Apolónův chrám v Lednici, Dianin chrám ve Valticích, Pompejská kolonáda v Kroměříži, Dórský pavilon ve Veltrusích nebo Panův templ v Krásném Dvoře – to je jen několik příkladů drobné zahradní architektury, která dodnes kráší jedny z našich nejhodnotnějších zámeckých parků. Mohli bychom pokračovat výčtem rozsáhlých stavebních komplexů, které jsou rovněž ovlivněny antickými vzory a to v různých etapách dějin umění od středověku po umění moderní. Za hlavní dědice antických tradic ve výtvarném umění a architektuře (ale i v dalších druzích umění) bývají považovány renesance a klasicismus.

La madeleine, Paříž

Velké divadlo, Varšava

Zámek Kačina

Bez existence inspirace antickou mytologií by řada světových galerií neproslula svými nejslavnějšími díly. Náměty z řecko-římské mytologie byly oblíbeny zejména v renesančním a barokním malířství či klasicistním sochařství, ale najdeme je i v dílech romantismu a v umění moderním.

